

Сімейне виховання як об'єкт історико-педагогічних досліджень

Сучасний стан розвитку України характеризується зростанням інтересу до минулого народу, його виховних традицій, історичних знань, до національної духовної ідеї, без якої неможливо зрозуміти минулий, теперішній і майбутній економічний розвиток світу й окремих країн, людства чи конкретних націй.

Держава тією чи іншою мірою регулює всі сфери діяльності суспільного організму. Однією із ключових проблем державотворення є виховання молодого покоління з урахуванням усіх складових, усіх ланок, які виконували і виконують організаційну і виховну функцію розвитку особистості. У реалізації цих завдань значне місце належить сім'ї як інституції, де дитина народжується, формуються основи її характеру, ставлення до праці, моральних цінностей. Батьки й матері є носіями суспільних норм, традицій, моралі, які передано з покоління в покоління і закріплено в життєвому досвіді дітей.

Саме тому Державна національна програма “Освіта (Україна XXI століття)” як один із самих пріоритетних напрямів виховання розглядає “організацію родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу і забезпечення педагогічного всеобучу батьків”.

Актуальність підвищення виховного потенціалу сім'ї обумовлена тим, що сім'я як соціальний інститут відповідальна за весь комплекс відтворення людини, вона є для дитини тією мікромоделлю суспільства, через яку засвоюється його духовна культура.

На сьогодні сім'я і виховання дітей в сім'ї розглядається у наукових дослідженнях як: соціальна, культурологічна, географо-демографічна. Нормативно-правова, історична, педагогічна проблема.

І вивчення цих питань з позиції історико-педагогічного дослідження є досить актуальним.

Сьогодні історико-педагогічні дослідження посідають чільне місце в науці України, університетській освіті. Інтерес до історико-педагогічних досліджень значно зріс серед науково-педагогічної громадськості, “спостерігається збільшення інтересу дослідників до історико-педагогічної проблематики. Пояснюємо це розкріпаченням педагогічної свідомості науковців, переглядом або ж новим прочитанням традиційної проблематики, відкриттям можливості об’єктивного не заангажованого висвітлення подій і фактів, особливо тих, які не могли стати предметом дослідження у радянський період й залишилися невисвітленими або розглядалися тенденційно” [12:17].

Науковці в переважній більшості розглядають історіографічні аспекти педагогіки, зміст самої історико-педагогічної науки, висвітлюють історико-педагогічні аспекти як інноваційні, розкривають взаємозв’язок між розвитком історії педагогіки, педагогіки та історії культури, історичної науки в цілому. Змінюється зміст самої історико-педагогічної науки. Стає нагальним вивчення не тільки основних етапів розвитку освіти в Україні, розкриття загальних питань навчання, виховання і управління в українських школах, а й об’єктивне розкриття висвітлених явищ, подій і фактів, які в певні історичні умови за певних ідеологічних умов не висвітлювалися або висвітлювалися упереджено.

Аналіз філософської, соціально-психологічної, науково-педагогічної, історико-педагогічної літератури дає змогу говорити про необхідність докладного і всебічного вивчення історії розвитку та становлення сімейного виховання в Україні з метою усвідомлення сенсу цього історико-педагогічного досвіду минулого, змісту, форм і методів виховання дітей в українській сім’ї, і визначення шляхів сучасного розвитку сім’ї та виховання дітей батьками.

Історіографія наукових досліджень проблем сімейного виховання свідчить про їх важливість на всіх етапах історичного розвитку народів світу.

У різні часи до проблем сімейного виховання звертались філософи, політики, письменники, вчені: представники філософської думки стародавнього світу, діячі епохи відродження Я.Коменський, Д. Локк, Ж.- Ж. Руссо, І. Песталоцці. Зарубіжна класична педагогіка в особі своїх кращих представників сприяла не лише розробці теорії становлення інституту сімейного виховання, але реалізації його положень в різних країнах світу.

Основи наукового підходу до розробки проблем сімейного виховання заклав великий чеський педагог Я. Коменський, перу якого належить перша в світі книга для батьків – материнська школа. Завдяки їй Я. Коменського по праву віднесено до засновників методики виховання і навчання дітей шкільного віку в сім'ї під керівництвом матері. Ця праця стала першою ланкою у створенні Коменським системи виховання, розвитку, удосконалення людини від народження і до смерті.

Високо підніс ідею сімейного виховання видатний швейцарський педагог І. Песталоцці. Його знаменитий соціально-педагогічний експеримент цілком побудований на ідеї сімейного виховання. Механізм та умови його позитивного впливу на формування дитини, розвиток суспільного виховання і школи розкрив Песталоцці у таких своїх працях, як “Лінгард і Гертруда”, “Як Гертруда навчає своїх дітей”, “Керівництво для матерів” та інші.

З урахуванням досягнень класичної педагогіки в галузі сімейного виховання досліджувалася історія сімейного виховання в Україні. Розвивалась вона з огляду на те, що в процесі історичного розвитку українська сім'я виявила себе як найбільш стійкий, соціально і духовно значущий засіб формування особистості. В умовах постійної боротьби українського народу за незалежність, за національні інтереси саме сім'я стала хранителькою і сповідницею тих педагогічних ідей і виховних традицій, які живили і живлять українську педагогіку.

На всіх історичних етапах розвитку української держави українська сім'я виховувала дітей на національній основі, формувала у них національну свідомість, розуміння історії і культури рідного народу.

Виховні цінності сім'ї стали основою розвитку наукових засад сімейного виховання в Україні. Фундамент його було закладено в працях таких мислителів, як Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Петро Могила, у виховній системі Братських шкіл, в працях Г.Сковороди та ін.

Важливим етапом у розробці теорії і практики сімейного виховання стало ХІХ століття, особливо друга його половина. Важко переоцінити той внесок, який зробили в історію українські педагогічні думки в цілому і в історію розвитку сімейного виховання таких вітчизняних вчених і освітніх діячів як О. Духнович, К. Ушинський, Т. Шевченко.

Позитивно впливали на розвиток теорії і практики сімейного виховання в Україні результати наукових пошуків російських вчених, письменників, суспільних діячів М. Добролюбова, М. Чернишевського, Л. Толстого, П. Лесгафта, К. Вентцеля та ін.

Подальші кроки розвитку системи сімейного виховання в Україні обумовлені науковими досягненнями видатних наукових діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Б. Грінченка, М. Драгоманова, Я. Мамонтова, С. Русової, Я. Чепіги та ін.

Вагомий вплив на розвиток сімейної педагогіки в Україні мало видання “Енциклопедії сімейного виховання і навчання”, редактором якої був відомий російський педагог П. Каптерев.

Починаючи з 60-х років ХІХ століття, на сторінках як загальнопедагогічних, так і спеціальних журналів та газет: “Громада”, “Вестник воспитания”, “Дзвінок”, “Друг”, “Женское образование”, “Журнал Министерства Народного просвещения”, “Київський телеграф”, “Молодь України”, “Основа”, “Світло”, “Семья и школа”, “Український вісник”, “Учитель” йшла мова про педагогічну просвіту батьків з питань сімейного виховання.

Перехід в Україні від капіталізму до соціалізму ознаменував собою глибокі зміни у характері взаємовідносин сім та школи, вніс корективи у теорію і практику сімейного виховання. Після перемоги жовтневої революції розгорнуте в СРСР соціалістичне будівництво призвело до знищення таких понять як буржуазна та дворянська сім'я. Колишні пролетарські, селянські, робітничі сім'ї стали радянською сім'єю, що відповідно вплинула на розвиток теорії і практики сімейного виховання в Україні.

Теорія і практика сімейного виховання в 20-30 роки ХХ століття в Україні розвивалася у відповідності до державної політики Радянського уряду, яка була орієнтована на підвищення ролі суспільно-громадського виховання, державних інституцій у формуванні дітей, що приводило до недооцінки виховної ролі сім'ї у педагогічному процесі.

Узагальнення, зроблені керівниками Народного комісаріату освіти, дезорієнтували місцеві органи влади. Так, наприклад, виходячи з цих узагальнень, Роменський повітовий з'їзд Рад у своїй резолюції відзначав, що першочергове значення має питання “про вилучення дітей з-під розкладницького впливу сім'ї, яка розпадається в умовах соціалістичного ладу”. У тезах доповіді наркома освіти УРСР Г.Н. Гринька на I Всеросійській нараді з питань освіти від 27/X 1920 р. підкреслювалося, що процес розпаду сім'ї, який незмінно прискорюється, і згасання її як джерела виховного впливу перетворює проблему соціального виховання з проблеми чисто педагогічного ідеалу в жагуче практичне завдання пролетарської держави”.

У тезах доповіді про соціальне виховання Г. Гринько знову підкреслює, що дитячий будинок “охоплює повністю життя, виховання й навчання дитини в умовах дитячої громадськості без розкладницького впливу індивідуалістичної сім'ї”.

30-ті – 60-ті роки ХХ століття характеризувалися тим, що вітчизняна наука та навчально-виховна практика розглядали ці питання з позиції

авторитарної, догматичної педагогіки. Це було пряме віддзеркалення життя, мислення, дії з партійно-класових позицій.

Новим, переконливим етапом у визначенні ролі сім'ї у вихованні дитини стала середина 60-тих років ХХ століття. В цей період В.Сухомлинський вибудовує і обґрунтовує цілісну концепцію сімейного виховання.

У конкретно-історичних умовах В.О. Сухомлинський глибоко аналізує діалектику педагогічного процесу. Особливе місце у педагогічній системі великого вченого посідають питання гармонізації виховних впливів, створення і наповнення новим змістом системи шкільно-сімейного виховання, єдність роботи школи, сім'ї і громадськості з розумового, трудового, морального, естетичного та фізичного виховання дітей. У своїх численних педагогічних працях, нарисах, оповіданнях учений-педагог звертався до проблем сімейного виховання, батьківської педагогіки, де закладаються основи особистості; формуються характер молодого людини, моральні почуття, поведінка, громадська зрілість. У різнобічній науковій творчості В.О. Сухомлинського проблема сімейного виховання була предметом постійного наукового пошуку та уваги, результатом чого стали праці, в яких розглядаються соціальні, психолого-педагогічні, правові, морально-етичні та навчально-методичні аспекти проблеми сімейного виховання.

Його роботи "Серце віддаю дітям", "Народження громадянина", "Павлиська середня школа", "Духовний світ школяра", "Батьківська педагогіка" та інші отримали визнання світової науково-педагогічної і батьківської громадськості.

Теоретичні положення та науковий доробок ученого знайшли втілення в його практичній і організаторській діяльності з питань педагогічного батьківського всеобучу, у повсякденній роботі з батьками та вчителями у Павлиській школі, у вихованні своїх дітей. Ним розроблена ціла методика "шкільно-сімейного виховання", яку він постійно зі своїми колегами втілював у практику роботи школи, пропагував її серед громадськості,

вчителів, батьків, науковців, у державних управлінських органах освіти. Усі праці пронизані ідеєю виховання патріота своєї Батьківщини, громадянина з великої літери.

У той історичний час, коли виховання дітей зводилося тільки до виховання у школі, В.О. Сухомлинський писав, що всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю.

Історичний період 60-70 років є цікавим у науці сімейного виховання з огляду на те, що дітей виховували в багатонаціональній родині.

Тому і наукові пошуки вчених в галузі сімейного виховання в 70-80 роки минулого століття зосередилися в основному на розв'язанні проблем виховання дітей у багатонаціональних родин та впровадження у практику сімейного виховання ідей педагогіки співробітництва.

Умови для розширення простору виховної дії сім'ї було створено лише із здобуттям Україною незалежності і реалізацією ідеї національної системи виховання.

У всі періоди розвитку педагогічної науки в Україні сім'я була предметом уваги наукового пошуку.

Окремі питання змісту, форм і методів виховання в сім'ї висвітлено у підручниках і загальних працях з історії педагогіки М. Даденкова, С. Чавдарова, М. Грищенка, М. Ярмаченка, Т. Ясницького.

У цих працях історію розвитку сімейного виховання в Україні розглянуто в контексті методології радянської школи і історіографії, питання виховання не відокремлювалися від загальносоюзного процесу і виходячи в своїх оцінках з партійно-класових позицій.

Цікавим, з точки зору предмета нашого дослідження є історико-педагогічні праці російських істориків педагогіки різних років ХХ ст.: 30-х років - Є. Мединського, 40-70 рр. - В. Струминського, А. Піскунова, М. Гончарова, Ф. Корольова, З. Равкіна, Ш.Анеліна, 90-х років - Д.Патишина, де певні аспекти сімейного виховання висвітлено під кутом

зору загальних питань розвитку освіти і виховання, школи, педагогічної думки народів Росії та СРСР, що не дає змогу уявити цілісну картину історії розвитку інституту сімейного виховання.

Окремі дисертаційні дослідження присвячені проблемі родинного виховання у педагогічних системах А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського.

У працях А.Дзевєріна, Н.Калениченко, Б.Мітюкова, В.Смаля, М.Стельмаховича, О.Любара, Д.Федоренко, А.Сбруєва, М.Рисіна окремі складові сімейного виховання розглядаються у контексті загальних проблем розвитку вітчизняної педагогічної думки. Роботи М.В.Вовчик-Блакитної, А.Б.Добровича, С.В.Ковальова, В.К.Котирло, О.І.Кульчицької, Л.С.Нечепоренко, Л.М.Проколієнко, О.Я.Савченко, В.Я.Титаренко висвітлюють психолого-педагогічні аспекти сімейного виховання.

Тенденції до розширення сутності історико-педагогічних надбань України з питань сімейного виховання знаходимо у працях дослідників І.Беха, В.Бондаря, С.Гончаренка, І.Зязюна, М.Євтуха, В.Кузя, Н.Ничкало, Б.Ступарика, О.Сухомлинської, М.Ярмаченка. .

Сьогодні дослідження проблем сімейного виховання досить різнопланові: “Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX – початку XX століття” А.Говорун (Харків, 1995), “Формування у юнаків та дівчат готовності до сімейно-побутової праці у процесі родинного виховання” А.Даник (Черкаси, 1998), “Теорія та практика сімейного виховання у Великій Британії (історико-педагогічний аспект)” О.Демченко (Київ, 2000), “Проблеми семейного воспитания в истории советской педагогики (1917-1941)” А.Видченко (Харків,1987), ”Проблема підготовки батьків до розумового виховання дітей у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX - початку XX століття” Н. Гордій (Харків, 2000). “Соціалізація особистості молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості” Р.Пріма (Київ, 1996), “Виховання у підлітків поваги до батьків засобами етнопедагогіки” Л.Повалій (Київ, 1999), “Теорія і

практика виховання дітей із неповних сімей (20-30-х роках ХХ сторіччя)”
Л. Ковальчук (Івано-Франківськ, 1998) та ін.

Водночас слід констатувати, що, не зважаючи на досить значну кількість наукових праць, окремих досліджень, нормативно-правових положень поки що не здійснено цілісного історико-педагогічного дослідження яке б повно, системно, з урахуванням соціальних, культурологічних, демографічних, етнологічних, історичних, правових і педагогічних аспектів висвітлило питання виховання дітей у сім’ї.

Саме тому є потреба у здійсненні цілісного історико-педагогічного аналізу дослідження змісту, форм і методів сімейного виховання з метою творчого використання національного досвіду українського народу в сучасних умовах розбудови і входження України в європейський освітній простір.

Сучасна історико-педагогічна парадигма ставить перед науковим дослідженням нові завдання. Це спонукає розглядати теорію і практику сімейного виховання в Україні за певних вимог: обґрунтування сімейного виховання як складової історико-педагогічного процесу, виходячи із загального “історико-культурного поступу” України; вивчення першоджерел, архівних справ, наукових праць, мемуаристики тих вчених, які дійсно займалися питаннями сімейного виховання, мали конкретні праці, а не опосередковано відносилися до цих проблем; розглядати етнопедагогічні засади виховання дітей у сім, певні історичні періоди розвитку нашої країни з урахуванням народонаселення України, тощо.

Визначаючи сімейне виховання об’єктом історико-педагогічного дослідження, ми виходимо з позиції, чітко окресленої О.Сухомлинською, що “досліджуванні нами феномени та явища є результатом не лише педагогічним, що відродити їх або ж відтворити без історичного контексту неможливо, що мова може йти про творчій розвиток, творче застосування того чи іншого явища, особливо коли йдеться про більш віддалені в часі періоди дослідження”, що “об’єктом історії педагогіки є історико-

педагогічний процес, наповнений широким соціокультурним і антропологічним сенсом. Він включає в себе співвідношення різного рівня власне педагогічних феноменів минулого із сьогоденням у контексті суспільних умов їх існування, природи дитини (людини), закономірностей її розвитку” [12:19]

З огляду на широке коло означених проблем можна дійти до висновку, що такий складний, інтегрований, комплексний багаторівневий феномен як сім'я і виховання дітей в сім'ї є об'єктом сучасного історико-педагогічного дослідження.

Література:

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / Сост. П.А. Лебедев. – М.,1990.
2. Говорун А. Семейное воспитание в отечественной педагогической журналистике второй половины 19 – начала 20 века / Д. к.п.н. 13.00.01. Харківський педагогічний університет ім. Г.Сковороди. – Харків, 1995. – 249 с.
3. Державна національна програма “Освіта (Україна XXI століття)” // Освіта. – 1993. - № 44, 45,46
4. Каптерев П. Задачи и основы семейного воспитания// Энциклопедия семейного воспитания и обучения. Вып.1. - 1913. – С.123
5. Кон И. Ребенок и общество. М., 1988
6. Кон И. С. Этнография детства. Исторический очерк. – М.,1983
7. Лесгафт П. Семейное воспитание ребенка и его значение. В 2 ч. - С. - Петербург, “Педагогика”.- 1993.- 247 с.
8. Мид М. Мир и культура детства. М., 1983
9. Пріма Р. Соціалізація особистості молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості / Д. к.п.н. 13.00.01. Український

державний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 1996. –173 с.

10.Родинно-сімейна енциклопедія. – К, 1996. – С.420

11.Стельмахович М. Традиции и тенденции развития семейной этнопедагогике украинского народа. К. – 1998. – 48 с.

12.Сухомлинська О. Историко-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. –69 с.

13.Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.

14.Ушинський К. Про сімейне виховання. Київ.: Радянська школа. – 1974.- 150 с.